

ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті автор розкриває проблему формування безпечної поведінки підлітків в Інтернет-мережі. На основі аналізу вітчизняних та зарубіжних досліджень, концепцій, теорій та моделей автором встановлено, що процес формування безпечної поведінки підлітків в Інтернет-мережі є багатоаспектним процесом, на який впливає значна кількість факторів.

Ключові слова: Інтернет-мережа, формування, поведінка в Інтернет-мережі, підлітки, батьки, соціальні педагоги.

Постановка проблеми. Вивчення проблеми формування безпечної поведінки підлітків в Інтернет-мережі має принципове теоретичне та методологічне значення у соціально-педагогічній діяльності. Актуальність проблеми підсилюється поведінковими реакціями підлітків, недостатньою сформованістю критичного мислення, що впливає на їхню діяльність та поведінку в Інтернет-мережі. Це, у свою чергу, призводить до використання Інтернет-мережі у повсякденному житті для спілкування з друзями та знайомств з новими людьми, проведення дозвілля, вирішення питань, які їх турбують, навчання, пошуку інформації, потрапляння у ризиковані ситуації в Інтернет-мережі та максимальна довіра до матеріалів та подій, які відбуваються у віртуальному просторі.

Актуальність даного питання потребує вивчення проблеми формування безпечної поведінки підлітків в Інтернет-мережі як на науковому, так і на практичному рівнях.

Результати теоретичного аналізу. Аналіз наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників показав, що в педагогічній та соціально-педагогічній літературі поняття "формування" розуміється як надання певної форми, завершеності процесу становлення особистості, досягнення нею рівня зрілості та стабільності [15]; процес цілеспрямованого й організованого оволодіння соціальними суб'єктами цілісними, стійкими рисами та якостями, необхідними їм для успішної життєдіяльності [8, с. 208]; сукупність прийомів і способів дії на індивіда, який спрямований на формування в нього системи певних соціальних цінностей, світогляду, концепції життя, соціально-психологічних якостей [3, с. 319]; процес становлення особистості людини в результаті об'єктивного впливу спадковості, середовища, цілеспрямованого виховання і власної активності [11, с. 327].

У вітчизняних та зарубіжних дисертаційних дослідженнях формування розглядається як спеціально організований процес, що надає цілеспрямований характер і прискорення становленню особистості, її готовності до успішної життєдіяльності через утворення та розвиток особистих властивостей, оволодіння певним видом діяльності; передбачає створення необхідних і достатніх умов, базується на принципах і реалізується певним способом (способами) для досягнення передбачуваного результату [6, с. 46]. Формування безпечної поведінки розглядається як багатопланова, скоординована систематична та цілеспрямована діяльність освітніх закладів з організації та забезпечення всебічної готовності підростаючого покоління до реалізації безпечної поведінки в будь-якій сфері життєдіяльності, яка має комплексний характер, що ґрунтується на єдності цілей, завдань, принципів, форм, методів і засобів [10, с. 43]; активний педагогічний процес, спрямований на поступову побудову системи свідомих дій та вчинків підлітків, що забезпечують оптимальний рівень захищеності у всіх сферах життєдіяльності [5, с. 11].

Аналіз поняття "формування" дозволяє нам зазначити, що формування у підлітків безпечної поведінки в Інтернет-мережі є багатостороннім процесом, у якому залучені підлітки, їх батьки та соціальні педагоги, на який впливають: діяльність підлітків в Інтернет-мережі, їх найближче оточення, наявність бажання у підлітків змінювати свою поведінку в Інтернет-мережі, участь підлітка у формуванні безпечної поведінки в Інтернет-мережі, організація процесу формування такої поведінки їх батьками та соціальними педагогами.

У нашій статті ми розглядаємо **формування у підлітків безпечної поведінки в Інтернет-мережі** як спеціально організований процес, в який залучені соціальні педагоги ЗНЗ, підлітки та їх батьки, і спрямований на оволодіння підлітками знаннями та навичками безпечної поведінки в Інтернет-мережі, що ґрунтується на єдності умов, цілей та завдань.

Аналіз наукової літератури показав, що до базових теоретичних концепцій формування безпечної поведінки варто віднести комплекс теоретичних розробок, в основі яких лежать: теорія соціального навчіння та теорія просування до здоров'я (А. Бандура); соціально-когнітивна теорія; теорія когнітивного вирішення проблем; теорія мотивації; теорія соціального впливу та теорія соціальної інокуляції; теорія життєвих навичок Дж. Ботвіна; теорія проблемної поведінки Р. Джессора; теорія альтернативної діяльності Дохнера; концепція здорового життєвого стилю Всесвітньої організації охорони здоров'я; теорія ступінчастої зміни поведінки (транстеоретична модель); трансакційна когнітивна теорія стресу та допінгу Р. Лаззаруса; теорія стійкості (гнучкості); концепція соціальної підтримки.

Аналізуючи працю О. Копіної та А. МакАлістера [7], можна виділити такі моделі формування безпечної поведінки: модель інформаційно-мотиваційно-поведінкових навичок І. Фішера, радикально-політична освітня модель, модель дій на благо здоров'я, модель здорових переконань Г. Беккера, освітня модель, медична профілактична модель, теоретична модель уявлень про здоров'я, теорія стадій зміни поведінки Дж. Прочаски і К. ДіКлементе.

В *теорії соціального навчіння*, основоположником якої є А. Бандура, наголошується, що особистість людини змінюється під впливом вимог соціального середовища, в результаті чого відбувається навчання певним формам поведінки [4]. Поведінка, яку демонструє підліток, набувається за допомогою прикладу: підліток спостерігає, що роблять інші, та повторює ці дії. Поведінка підлітків закріплюється або модифікується наслідками їх дій та відгуками й оцінками інших щодо поведінки підлітків [14, с. 379]. За твердженням А. Бандури, закріплення/посилення – важливий момент у процесі навчання і формування поведінки підлітка. Позитивне закріплення застосовується у разі правильної демонстрації поведінки та навичок; негативне закріплення застосовується щодо таких поведінки та навичок, які необхідно виправити для забезпечення більш позитивних дій. Вчителі та інші дорослі є важливими рольовими моделями – людьми, що встановлюють стандарти, а також джерелами впливу на поведінку підлітків [12, с. 35]. Ці положення теорії соціального навчіння А. Бандури широко використовуються в сучасних науково-обґрунтованих моделях формування поведінки та слугують основою для створення нових моделей.

Теорія поведінкової проблеми (Р. Джессор, С. Джессор) наголошує, що поведінка підлітка (включаючи поведінкові ризики) є продуктом складних взаємодій між трьома категоріями психосоціальних змінних: перша категорія (система особистості) включає цінності, очікування, переконання та ставлення до самого себе та суспільства; друга категорія (навколишня система) включає сприйняття ставлення друзів та батьків до поведінки, як до заборонених речей; третя категорія (поведінкова система) включає соціально прийнятну та неприйнятну поведінку. Ці категорії можуть поєднуватися та сприяти виникненню поведінкових проблем у підлітків [9].

Теорія соціального впливу та теорія інокуляції тісно пов'язані між собою. Теорія соціального впливу, заснована на теорії соціальної інокуляції МакГіра, акцентує увагу на тому, що підлітки відчувають тиск та вплив однолітків щодо поведінкових ризиків. Програми, присвячені соціальному впливу або інокуляції враховують негативний вплив та тиск однолітків на поведінку, через що інформують підлітків та одночасно вчать їх, як протистояти цьому впливу. Такі програми націлені на конкретний тип ризику та сприяють формуванню навичок супротиву тиску зі сторони однолітків зокрема та суспільства загалом [9].

Теорія когнітивного вирішення проблем – модель формування компетенцій, націлених на ранню профілактику або попередження, – засновується на тому, що формування у підлітків навичок соціально-когнітивного вирішення проблем може покращити міжособистісну взаємодію та керування імпульсивними намірами; сприяти досягненню однолітками взаємовигідних рішень та рішень, які забезпечують самозахист; сприяти зменшенню чи попередженню негативної, компрометуючої поведінки. Несформовані навички вирішення проблем обумовлені небезпечною поведінкою, вказуючи, тим самим, на необхідність включення цих навичок в програму навчання та формування поведінки [9].

Відповідно до *теорії стійкості (гнучкості)* [9], підлітки схильні більше дотримуватися правил безпечної поведінки, ніж практикувати ризиковану поведінку. Дана теорія розглядає взаємодію факторів у житті підлітка, включаючи умови в сім'ї, школі, громаді, які забезпечують можливість позитивної адаптації

підлітків у суспільстві. Відповідно до теорії стійкості, існують внутрішні (самоповага і самовпевненість, внутрішній фокус контролю та наявність життєвої мети) і зовнішні (соціальна підтримка з боку родини і спільноти) чинники, які взаємодіють між собою і дають підліткам можливість уникати ризикованої поведінки.

Теорія обдуманого дії (теорія планованої поведінки), заснована на дослідженнях М. Фішбайна та А. Айзена [1], розглядає відношення підлітків до своєї поведінки. Як одну з головних причин поведінки дослідники розглядають намір підлітка поводитись певним чином. Цей намір, у свою чергу, розглядається як функція двох причин: по-перше, ставлення підлітка до певного виду поведінки (яке пояснюється її очікуваннями від наслідків такого виду поведінки, тобто її уявленнями про цінність і користь цього виду поведінки) і, по-друге, сприйняття людиною соціального (або нормативного) тиску, спрямованого на те, щоб особа поведилась певним чином [3, с. 77]. Згідно з теорією обдуманого дії, те, що безпосередньо передедує поведінці підлітка, є тенденцією для здійснення даної поведінки, які визначаються одним або двома можливими чинниками: стосунками і суб'єктивними нормами (соціальними чинниками) [13, с. 112].

Теорія стадій змін поведінки (транстеоретична модель) розроблена американськими науковцями Дж. Прочаска і К. ДіКлементе [2], базується на досягненнях різних теорій і галузей знань. Основна гіпотеза теорії полягає в тому, що зміна поведінки – це певний процес зміни поведінки підлітків, які перебувають на різних рівнях мотивації, або готовності до змін. Для підлітків на різних етапах процесу змін можуть бути корисними різні типи втручань, що відповідають тому, на якій стадії індивід перебуває. Етапи процесу змін включають: попередні роздуми (відсутність бажання змінювати свою поведінку), роздуми (намір змінити свою поведінку), підготовка (намір змінити поведінку в найближчий місяць), дія (зміна поведінки протягом шести місяців), підтримування (збереження поведінкової зміни по завершенню шести місяців до декількох років), припинення (бажана поведінка як постійна практика) [9].

Вивчаючи підходи до зміни поведінки підлітків, О. Копіна та А. МакАлістер акцентують увагу на тому, що на поведінку підлітків можуть впливати п'ять груп факторів: внутрішньоособистісні фактори (знання, установки, уявлення, особистісні характеристики та особливості); міжособистісні фактори (міжособистісне спілкування в малих групах: сім'я, друзі, однолітки, які забезпечують соціальну підтримку та обумовлюють соціальні ролі); інституційні фактори (правила, інструкції, політика формальних структур, які можуть перешкоджати або сприяти рекомендованим формам поведінки); популяційні фактори (формальні та неформальні соціальні зв'язки та норми (стандарты), які діють у середовищі окремих осіб, груп, організацій); політичні фактори (місцеві, регіональні, державні закони та політика, які регулюють та підтримують заходи з метою формування безпечної поведінки) [7, с. 128].

Відповідно до проаналізованих нами теорій, концепцій та моделей, пропонуємо виділити їх значення для розробки моделі формування у підлітків безпечної поведінки в Інтернет-мережі:

– *Теорія соціального на учіння*. Формування навичок безпечної поведінки підлітків в Інтернет-мережі має сприяти моделюванню поведінки, спостереженню за своєю поведінкою та поведінкою оточуючих, ефективній соціальній взаємодії в Інтернет-мережі. Позитивне закріплення поведінки застосовується у випадку демонстрації безпечної поведінки підлітків в Інтернет-мережі, негативне (або коректуюче) – у випадку практикування ризикованої поведінки в Інтернет-мережі, з метою зміни такої поведінки. Для формування безпечної поведінки в Інтернет-мережі важливо, щоб підлітки самостійно розробляли правила поведінки в Інтернет-мережі та дотримувалися їх.

– *Теорія поведінкової проблеми*. На поведінку підлітків в Інтернет-мережі впливають його цінності, переконання та взаємовідносини з оточуючими, а також сприйняття його поведінки друзями та родичами. Для успішного формування безпечної поведінки в Інтернет-мережі необхідно впроваджувати заходи, які націлені на зміну особистості підлітка та його поведінки, навколишнього середовища, а також формування критичного мислення у підлітків щодо їхньої діяльності в Інтернет-мережі.

– *Теорія соціального впливу та теорія інокуляції*. З метою зменшення тиску та негативного впливу однолітків на поведінку підлітків в Інтернет-мережі необхідно впроваджувати заходи до того, як підлітки опиняться під таким тиском. Це сприятиме розумінню того, в якій ризикованій ситуації вони зможуть опинитися, а формування у підлітків навичок супротиву тиску зі сторони однолітків та віртуальних друзів є більш ефективним засобом засвоєння моделі безпечної поведінки, ніж їх інформування про ризики Інтернет-мережі.

– *Теорія когнітивного вирішення проблем.* Підлітки, які мають несформовані навички раціонального вирішення проблем, з легкістю піддаються впливу віртуальних друзів, неадекватно реагують на події, які відбуваються в Інтернет-мережі, практикують компрометуючу поведінку в Інтернет-мережі. З метою формування у підлітків безпечної поведінки в Інтернет-мережі необхідно впроваджувати програму, націлену на інформування підлітків про ризики Інтернет-мережі та формування у них навичок вирішення проблемних ситуацій як у віртуальному середовищі, так і в реальному житті.

– *Теорія стійкості (гнучкості).* Формування у підлітків самоповаги та самовпевненості, внутрішнього фокусу контролю та життєвої мети сприяє дотриманню підлітками безпечної поведінки в Інтернет-мережі, формуванню мети діяльності в Інтернет-мережі та її чіткої реалізації. З метою забезпечення безпечної діяльності підлітків в Інтернет-мережі, батьки та соціальні педагоги також мають володіти навичками, які необхідно сформувати у підлітків.

– *Теорія обдуманості дії (планованої поведінки).* Якщо підліток вважає, що результат його поведінки в Інтернет-мережі є позитивним, то в майбутньому він буде практикувати таку модель поведінки. Оточення підлітка (батьки, вчителі, однолітки), які мають вплив на нього та оцінюють його поведінку як позитивну, сприяють тому, щоб підліток практикував безпечну поведінку в Інтернет-мережі.

– *Теорія стадій змін поведінки.* Для успішного засвоєння підлітками моделі безпечної поведінки в Інтернет-мережі, важливо визначити на якому етапі процесу змін вони знаходяться, який їх стан обізнаності щодо безпечної поведінки в Інтернет мережі. Відповідно до цього необхідно розробляти та реалізовувати програму процесу змін поведінки підлітків в Інтернет-мережі.

Висновки. Проведений аналіз теоретичних положень, концепцій та моделей безпечної поведінки дозволяють нам стверджувати, що на формування безпечної поведінки підлітків в Інтернет-мережі впливають: позитивне та негативне підкріплення поведінки підлітків з боку оточуючих; розробка підлітками правил безпечної поведінки та бажання їх дотримуватися; адекватне сприйняття поведінки підлітків батьками, соціальними педагогами та друзями; сприяння батьками тому, щоб підлітки дотримувалися безпечної поведінки в Інтернет-мережі; наявність у підлітків бажання засвоювати та практикувати безпечну поведінку; розробка та впровадження програм, спрямованих на формування у підлітків навичок безпечної поведінки в Інтернет-мережі, навичок супротиву тиску та негативного впливу з боку віртуальних друзів та співрозмовників, навичок раціонального вирішення проблем, вміння визначати мету діяльності в Інтернет-мережі, формування самоповаги та самовпевненості під час діяльності в Інтернет-мережі. Ці та інші фактори можуть слугувати розробці комплексної програми формування безпечної поведінки в Інтернет-мережі, до якої будуть залучені підлітки, їх батьки та соціальні педагоги.

Використані джерела

1. Fishbein M. A Reasoned Action Approach to Health Promotion [Electronic resource]. – Access profile: <http://mdm.sagepub.com>
2. Prochaska J. O. Transtheoretical therapy: Toward a more integrative model of change / J. O. Prochaska, C. C. DiClemente // *Psychotherapy: Theory, Research & Practice.* – 1982. – 19. – №3. – P. 276-288.
3. Анциферова Л. И Формирование и развитие личности / Л. И. Анциферова ; [под ред. Л. И. Анциферова]. – М. : Наука, 1981. – 356 с.
4. Бандура А. Теория социального научения / Альберт Бандура. – София : [б. и.], 2000. – 320 с.

5. Васильева Р. Ю. Підготовка майбутніх учителів до формування безпечної поведінки підлітків у позаурочній діяльності : метод. реком. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/4166/>
6. Зимівець Н. В. Соціально-педагогічні технології формування відповідального ставлення до здоров'я в учнівській молоді : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Зимівець Наталія Володимирівна. – К., 2008. – 247 с.
7. Копина О. С. Подходы к изменению поведения населения в медицинских профилактических программах в США / О. С. Копина, А. МакАлистер // Вопросы психологии. – 1995. – № 5. – С. 128–141.
8. Методология и методы социально-педагогических исследований : науч., учеб.-метод. пособ. / [Харченко С. Я., Кратинев Н. С., Чиж А. Н., Кратинова В. А.]. – Луганск : Альма-матер, 2001. – 216 с.
9. Навыки, необходимые для здоровья: серии по школьному здравоохранению (документ 9) / Всемирная Организация Здравоохранения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unicef.org/lifeskills/files/SFH-RUS.doc>
10. Попков А. В. Формирование безопасного поведения подростков во внеурочной деятельности: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Попков Артем Викторович. – Ижевск, 2007. – 270 с.
11. Словарь по социальной педагогике : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / [авт.-сост. Л. В. Мардахаев]. – М. : Академия, 2002. – 368 с.
12. Терницкая С. В. Социально-педагогические условия взаимодействия государственных и общественных организаций в профилактике ВИЧ/СПИДа среди учащейся молодежи: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Терницкая Светлана Викторовна. – К., 2009. – 240 с.
13. Ходаківський Є. І. Психологія управління : [підручник] / Є. І. Ходаківський, Ю. В. Богоявленська, Т. П. Грабар.–3-те вид., перероб. та доп. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 664 с.
14. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 2007. – 607 с.
15. Ягупов В. В. Педагогіка : [навч. посіб.] / В. В. Ягупов – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

Snitko M.A.

THE FORMATION OF SAFE TEENAGERS' BEHAVIOR IN THE INTERNET AS SOCIAL-PEDAGOGICAL PROBLEM

In this article the author reveals the problem of formation of safe teenagers' behavior in the Internet. On the basis of domestic and foreign studies, concepts, theories and models by established that the formation of safe teenagers' behavior in the Internet is a multi-process, on which affects a large number of factors.

Keywords: *Internet, formation, behavior in the Internet, teenagers, parents, social pedagogue.*

Стаття надійшла до редакції 11.10.2013 р.

